

Örkény fülkeforradalma

A nyolcvanas évek küszöbén Veres András által gründolt (kitalált, szerkesztett, sőt kiharcolt) új gimnáziumi tankönyveknek köszönhető, hogy Örkény István *Ballada a költészet hatalmáról* című novellája lett a szerző talán legismertebb és legkedveltebb prózai alkotása. Mindebben persze meghatározó szerepe van annak, hogy a tananyag messze szélesebb befogadói kört céloz meg, mint Örkény egyperces novelláinak rajongói tábora. Ha körülnézünk a mai interneten, se szeri, se száma azoknak az alkalmi elemzéseknek, amelyek az említett novellát valamilyen iskolai hasznosítás céljából (például egy érettségi tétel részeként) kínálják fel a tanuló ifjúságnak. Külön érdekessége a dolognak, hogy a novella eredetileg az olvasói szerep nyomatékosítása miatt került be a tananyagba, vagyis annak illusztrálására, hogy a befogadás „lezáratlan és lezárhatatlan” folyamat, s minden „értelmezés szükségképpen korlátozott érvényű”.¹

A szükség szülte internetes elemzéseket olvasva nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy az említett tankönyvek kevésbé gyökereztettek meg azt a – szakkörökben magától értetődő – belátást, hogy az olvasó (a befogadói aktus) önálló ágens, része az irodalmi mű létmódjának. A célhoz kötött alkalmi elemző csak az elsődleges jelentés praktikus rögzítésére fókuszál, mely szerint a telefonfülke játékos elszabadulása a „költészet hatalmát” fejezi ki a hétköznapi világ csököntségével szemben, de a történet naiv újramondásán kívül csak esetleges, sőt bátran mondhatjuk, téves olvasatokat kínál. A befogadást ugyanis aligha helyes abszolutizálni a szöveggel, a kontextussal vagy a teljes életmű szövegtömegével szemben. Érvénytelen olvasat akkor is van, ha tisztán elméleti alapon minden olvasat része a műnek. Az érvénytelenség nem feltétlenül jelent szövegszerű tévedést, mert gyakran olyan felületes vagy töredékes értelmezői eljárásról van szó, amely nem képes érzékelni a mű mindig talányos összetettségét. Elrettentő példaként idézni lehet a *gyakorikérdések.hu* oldal vonatkozó ajánlatát. Kérdés: „Hogyan nyilvánul meg a költészet hatalma?” Válasz: „Az élettelen tárgyakat is életre kelti”.

A már idézett tanári (?) kézikönyvben, amely az első osztályos gimnáziumi tankönyv mellékleteként jelent meg, Veres András az Örkény-novella több lehetséges értelmezését kínálja föl, de előadja a maga bőven kifejtett ajánlatát is. Kanonikus érvényű

---

¹ Veres András: *Irodalom. Bevezetés az irodalmi művek olvasásába*. Budapest: Krónika Nova, 2001. 9.

magyarázata szerint a cím megválasztásával az elbeszélő „zavarbaejtő” kulcsot ad művének megfejtéséhez, mert nehéz eldönteni, hogy azt „komolyan vagy ironikusan kell-e értenünk”.² Aligha kétséges, hogy több érv szól az ironikus változat mellett, hiszen ez az értelmezés a novella minden elemét egységbe rendezi. A műfaji megjelölés („ballada”) Veres szerint is legfeljebb „némely elhallgatott részlet” vonatkozásában állná meg a helyét. Az interneten található legolvasottabb érettségi tétel (27.994 olvasás) viszont ragaszkodik az iskolás definícióhoz: „kisepeikai mű, azaz története, cselekménye van, nyelvi tömörítettsége és hangvétele miatt lírai jellegű, szerkezete pedig drámai”.³ A tétel alighanem tanár szerzője megtalálja persze a „balladai homály” ekvivalensét is a novella rejtve maradt négy verssorában.

A „költészet hatalma” persze akkor sem egyértelmű, ha ironikus áttétel nélkül olvassuk, hiszen a költő által telefonba mondott négy verssortól megittasult telefonfülke mámoros vándorútja szembeállítódik a buszmegállóban várakozó emberek beszűkült tudatvilágával. Veres értelmezése szerint mindaz, amit a „költészet” metaforikusan magában foglal, az életforma forradalmát követeli meg, a „változtasd meg életed!” imperatívuszát. Az antropomorf telefonfülke remetei magányban találja meg a végső bölcsességet: „még csak nem is elmélkedik”, de „*makacsul őriz és közvetít valami (föltehetően) értékeset*”.⁴

Amennyiben azonban kitartunk az ironikus olvasat mellett, melyet a jelentésvilág csomópontjai (ábrázolt világ, a főhős jelleme, stb) legalábbis felkínálnak, a „költészet hatalma” más kontextusba kerül, hiszen a szövegszerű jelentést a közlés módja folyamatosan ellenpontoszza. A felszabadító humor tiltakozást fejez ki: többre és másra is irányul, mint a költészetben rejlő értékek közönyös fogadtatására. Alternatív értelmezésként Veres András felkínál egy politikai üzenetet is, mely szerint az elbeszélés „burkolt tiltakozás egy olyan hatalom ellen, amely csak derűs műveket tűr meg”, „tiltja a »leverő« hangulatú költemények publikálását”, s „torz értékrendet kényszerít rá az emberekre”.⁵ A politikai szál felfejtése azonban nem csak történeti, hanem irodalomtörténeti szempontból is átszínezi a mű jelentését.

² I. m. 85.

³ Jaczó Dániel: *A művészet értékéről, szerepéről tett vallomás – Értelmezze Örkény István Ballada a költészet hatalmáról című novelláját.* In: A sikeres érettségi kézikönyve. Szerk.: Jaczó Dániel, Budapest: DFT-Hungária, 2003. Idézve: <http://www.mszo007.hu/modules.php?name=Sections&op=printpage&artid=296>

⁴ I. m. 86. (Kiemelés az eredetiben – BT.)

⁵ I. m. 87. (Kiemelés az eredetiben – BT.)

A novella ugyanis első ízben 1956 szeptemberében jelent meg a *Ludas Matyi* című vicclapban. A szerző valamiért fontosnak tartotta, hogy a közlemény végére odabiggyessze a mű keletkezésének dátumát (1951), amely így a jelentés részévé vált. Ezen túlmenően van egy apró, de cseppet sem lényegtelen különbség a novella első és minden későbbi szövegváltozata között. A szerkesztő, aki az elbeszélésben nem hajlandó közölni a költő versét, az 1956-os változatban nem a „leverő” kifejezést használja, hanem „dekadensnek” minősíti a költeményt, ami az adott kontextusban nyílt utalásnak tekinthető a sztálini korszak kulturális politikájára. Ugyanezt a jelenetet az internetről fentebb már idézett érettségi tétel merész (ideológiai színezetű) értelmezéssel látja el: „A szerkesztő célja a tömegigény kielégítése talmi értékekkel, a szenzáció, az alkalmi siker, a fogyasztói társadalom által kitermelt kultúrmocsok kell neki”.

Ám a telefonfülke „átváltozását”, amit egy másik érettségi tétel Gregor Samsa történetével állít párhuzamba, nehéz lenne pusztán az ironikus olvasat alapján magyarázni, hiszen a groteszk fantasztikum betörése megváltoztatja a cselekmény többi elemének helyi értékét. A groteszkről írt nevezetes könyvében Wolfgang Kayser állapítja meg, hogy a fantasztikum síkjának hirtelen betörése az ábrázolt világba érthetetlen, személytelen, a „titokzatos valami” kifejeződésének formája.⁶ A fantasztikum a kialakított rendbe beilleszthetetlen erő kihívása, amely leleplezi a beidegzett szokások, formális emberi kapcsolatok kisszerűségét. A groteszk alkotásai az abszurdal való játéknak tekinthetők: „borzongunk a világunk mögött leselkedő sötét hatalmaktól”, de a „művészi megformálás egyben titkos felszabadítóként hat”.⁷

Örkény novellája persze a groteszk kispróza humorosra hangolt változatához tartozik, hiszen a fantasztikum síkján valami komikus értékhiány tárul föl, de megpendíti a tragikum húrjait is. A „hangfogós hegedű” csendes, lefojtott hangja egyszerre szomorú búcsú, rezignált dac és szubverzív ajánlat. A költészet hatalma ugyan idézőjelben értendő, hiszen a hétköznapi világhoz képest egy másik koordináta-rendszerben fejt ki hatását, de a fiktív játék az olvasó révén önálló létre kel. Ebben a kontextusban a költészet hatalmát maga a novella testesíti meg, amely beférkőzik az emberi cselekedetek rejtett indítékai közé, s adott esetben „hatalmat” szegez szembe a nyers erőn alapuló evilági hatalmakkal.

⁶ Wolfgang Kayser: *Das Groteske. Seine Gestaltung in Malerei und Dichtung*. Oldenburg-Hamburg: Stalling, 1957. 199.

⁷ I. m. 202.

